

De 'zaak-F': het falen van de kinderbescherming

Carolien Konijn

Veel is er al gezegd en geschreven over de 'zaak-F', de gebeurtenissen rond de ex-directeur van het jeugdinternaat te Zetten die zijn pupillen seksueel misbruikte. Maar hoe kan dergelijk misbruik in de toekomst voorkomen worden? Carolien Konijn beschrijft enkele factoren waardoor het volgens haar is misgegaan in Zetten. Ze pleit voor een discussie over een aantal kleinschalige maatregelen.

” U it alle verklaringen blijkt dat F eerst het vertrouwen van de pupillen probeert te winnen. Hij gedraagt/profileert zich als een vertrouwensfiguur, een vaderfiguur bij wie de pupillen ten alle tijde terecht kunnen. Zij gaan hem uiteindelijk vertrouwen en dan informeert F naar het sex-leven van de pupillen. Hij wil weten of ze vriendjes hebben, wat ze van sex vinden, of ze ervaring met sex hebben, of ze de pil gebruiken enzovoort. Tevens gebruikt hij regelmatig schuttingtaal en hij begint met een sexueel getint lichamenlijk onder-

zoek dat eindigt in sexueel misbruik van zijn pupillen. Dit sexuele misbruik vindt plaats in het kader van de therapie en tijdens de therapie.” (Ketelaars, 1990)

In oktober 1990 werd de ex-psychiater en ex-directeur van de Heldringstichtingen te Zetten, F, in hoger beroep opnieuw tot zes jaar onvoorwaardelijke gevangenisstraf veroordeeld wegens het meermalen plegen van ontucht met en aanranding en verkrachting van in het behandelingsstehuis geplaatste meisjes. Bovendien mag hij gedurende elf jaar het beroep van geneeskundige niet uitoefenen. Dag- en weekbladen hebben

veelvuldig aandacht geschonken aan de rechtszaak en aan de persoon F. Ook op de televisie is er het nodige over te doen geweest. Zo zond de VARA in november van het vorig jaar een documentaire uit over de gang van zaken in Zetten ten tijde van het psychiatrisch bewind van F. ('Reinheid, Rust & Regelmaat' van Toni Boumans). Aan de hand van de verklaringen van twee slachtoffers en een ex-groepsleidster werd verslag gedaan van de gebeurtenissen en werd het pedagogisch klimaat geschetst. Veel mensen zullen zich hebben afgevraagd hoe het in godsnaam

heeft kunnen gebeuren en vooral hoe F. zo lang heeft kunnen doorgaan. Hoe komt het dat vele professionele hulpverleners en controlerend ambtenaren van het ministerie van Justitie zolang hebben verzuimd in te grijpen, waardoor het mogelijk was dat een figuur als F. zolang zijn praktijken kon voortzetten?

◆ **STERKE VERHALEN**

”Brigitte is na uithuisplaatsing op tienjarige leeftijd (na incest-ervaring - CK) overall na korte tijd weggegaan. Op haar zestiende verbleef zij al in het tiende tehuis. Geen enkel pleeggezin kon dit meisje aan, de hulpverleners zijn er nooit in geslaagd een vertrouwensrelatie op te bouwen. Haar zelfbeeld was zeer laag. In allerlei situaties liet zij zich makkelijk misbruiken. Uiteindelijk is Brigitte in de prostitutie terecht gekomen.” (Van Acker, 1980) Brigitte was opgenomen in Zetten. Uit onderzoek blijkt dat jongens doorgaans vanwege strafrechtelijke feiten of delinquent gedrag in tehuizen terecht komen, terwijl meisjes meestal om zogenaamde statusdelicten uit huis worden geplaatst (Kok e.a., 1986). Het gaat daarbij om weggelopen van huis, spijbelen, seksueel afwijkend of losbandig gedrag en ongewenst seksueel contact met jongens en mannen. Meisjes worden vaker en eerder dan jongens in moreel gevaar beschouwd. Het tehuis wordt vervolgens geacht het meisje te beschermen, of misschien beter, te behoeden voor erger moreel verval.

Seksueel uitdagend gedrag kan uitdrukking zijn van moeilijkheden met de vorming van een seksuele identiteit, bijvoorbeeld als gevolg van negatieve erva-

ringen zoals incest of verkrachting. Maar voor alle meisjes geldt dat seksualiteit en vrouwelijkheid in de adolescentie hoog op de agenda staan. Ze besteden, in de ogen van volwassenen, veel aandacht aan hun uiterlijk. Ze zijn nogal eens 'unbeschreiblich weiblich'. Ze experimenteren met het aangaan van nieuwe bindingen los van ouders, zoals kortstondige maar heftige verliefdheden op liefst onbereikbare personen zoals popsterren, en ze idealiseren bijvoorbeeld alles wat Madonna is of verwerpen dit juist uitdrukkelijk. Tegenover seksueel uitdagend gedrag is het moeilijk een houding in te nemen. De reacties van opvoeders zijn dan ook vaak ambivalent, aldus de Amerikaanse psychiater Anthony (1969). Adolescenten kunnen verdrongen verlangens en fantasieën van opvoeders reactiveren. Zo kunnen opvoeders geprikkeld raken door de opkomende seksualiteit en het tonen ervan stimuleren. Maar opvoeders kunnen ook ieder spel met erotiek en seksualiteit verbieden. Ze reageren bijvoorbeeld paniekerig als een meisje wegloopt van huis. Het gedrag wordt geseksualiseerd: ze zal wel met een vriendje hebben geslapen. De reputatie van het meisje maar ook die van henzelf, de opvoeders, komt dan in gevaar. Kortom, seksualiteit, seksueel gedrag en de reacties van volwassen opvoeders daarop zijn onderhevig aan ambivalente en dubbelzinnige gevoelens. F. kon met deze ambivalenties duidelijk niet uit de voeten. Maar ook de groepleiders wisten niet goed raad met verhalen over de handelingen van F. Zo vertelde een meisje dat zij in het bijzijn van F. moest masturberen. De groepsleidster geloofde haar doodeenvoudig niet. Het was te

gek om waar te zijn. Bovendien hadden de meisjes in Zetten wel vaker sterke verhalen over seksuele handelingen. Ter Horst, die begin jaren zeventig behandelend directeur was in Zetten, leverde een wetenschappelijk kader waarbinnen mededelingen zoals die over F. niet serieus genomen hoeven te worden. Dergelijke sterke verhalen van pupillen zijn een symptoom van gedrag met een hysterioform karakter en dienen, aldus Ter Horst (1970), door de groepsleidsters en de overige meisjes in de leefgroep gebagatelliseerd te worden. Uitspraken over handelingen van F. werden dus als symptoom van het probleemgedrag van de meisjes geïnterpreteerd. Dat verklaart echter niet waarom deze redenering het dertien jaar heeft kunnen volhouden. Waarschijnlijk zijn er dus nog andere redenen waarom de meisjes niet werden gehoord. Ondanks het ongeloof moeten groepsleiders toch af en toe vermoedens hebben gehad over seksueel misbruik van meisjes door F. Dat zij hiervan geen melding deden is echter niet verwonderlijk. Dijkstra en Swets-Gronert (1989) tonen aan dat er bij signalering en melding van kindermishandeling diverse belemmeringen een rol kunnen spelen. Zo zijn de groepsleiders misschien onzeker geweest over de eigen waarneming, twijfelden ze aan de ernst van de mishandeling of zijn zij bang geweest om anderen ten onrechte te beschuldigen. Als ze een vermoeden van mishandeling hebben gehad dan waren zij misschien bang dat dit niet bevestigd zou worden door anderen zodat ze gezichtsverlies zouden lijden. Wellicht heeft loyaliteit ten opzichte van F., maar ook loyaliteit ten opzichte van het mis-

handelde meisje een rol gespeeld. Beloften van geheimhouding, zwijgplicht en beroepsgeheim kunnen melding van mishandeling danig belemmeren. In Zetten was de groepsleiding opgedragen elke vertrouwelijke mededeling van de meisjes op te schrijven in het dagrapport. "De meisjes die je in vertrouwen iets wilden vertellen kregen dit van tevoren ook te horen. Vind je het gek dat

ze ons niets vertelden?", aldus de ex-groepsleidster in de VARA-documentaire. Ten slotte kon de groepsleiding bang zijn voor represailles jegens henzelf (ontslag) maar ook jegens het meisje in kwestie. Dit alles zou er voor gezorgd kunnen hebben dat individuen binnen het behandelingsstehuis hun mond hielden, ook al hadden ze een vermoeden van mishandeling. Maar in de zaak F.

kun je niet volstaan met alleen de individuele groepsleiders verantwoordelijk te houden voor het signaleren en melden van de mishandeling. Er is meer.

◆ **VERSTIKKEND PEDAGOGISCH KLIMAAT**

In het rapport-Dijkhuis uit 1976, waarin verslag wordt gedaan van een onder-

zoek naar het pedagogisch en psychiatisch beleid binnen de Heldringstichtingen, wordt gesteld dat het behandelingsklimaat destijds te zeer gekenmerkt werd door 'repressieve regulatie', ordehandhaving waarbij structuur bieden was verworden tot het strak toepassen van regels en het afstraffen van overtredingen. Naast de opgenomen meisjes heeft ook de groepsleiding onder dit repressieve pedagogische klimaat te lijden gehad. Een vertrouwensrelatie opbouwen met de meisjes mocht niet. De meisjes waren er op uit de groepsleiding te bedotten zo vaak ze konden, zo luidde de waarschuwing. In principe werden de meisjes dus niet geloofd. Dit is een nogal moeilijk werkbare situatie. Het werk in het behandelingstehuis mag zwaar heten, zeker onder deze condities. Het feit dat veel groepsleiders en stafleden op het inrichtingsterrein woonden, maakte het er niet lichter op. Vroeger was het heel normaal dat hulpverleners 24 uur per dag binnen de muren van de inrichting verbleven. F. bijvoorbeeld heeft zijn hele leven in de nabijheid van het behandelingstehuis gewoond. Zijn vader was namelijk als predikant ook al werkzaam bij de Helderingsstichtingen.

Tussen het tehuis en de bewoners is sprake van een één-op-één-relatie. Er is geen psychische ruimte, geen ruimte om afstand te nemen ten opzichte van elkaar. In de termen van de Franse psychoanalytica Mannoni (1976) ontbreekt in deze woonwerksituatie 'een derde element'. Volgens haar theorie over de consequenties van institutionalisering van de behandeling van adolescenten ontbreekt dit derde element hierdoor. In de verhouding tussen ouders en kind

functioneert de school of de 'peer-group' als noodzakelijk derde element. In de tehuissituatie is een derde element doorgaans niet vanzelfsprekend en zal dus bewust moeten worden ingebracht. Sommige meisjes, zo zou je kunnen stellen, voegen het zelf toe door af en toe weg te lopen (Kok e.a., 1986). In de opvatting van Mannoni is dit dan ook niet verontrustend, zoals de meeste behandelaars vinden, maar juist gezond. De meisjes geven uiting aan hun verlangen naar een eigen plaats, naar een zekere autonomie. Ook de groepsleiding van tehuizen met een repressief beleid zoals in Zetten en wonend binnen de muren van de inrichting, misten in zekere zin een derde element. Er was voor hen geen psychische ruimte om de dagelijkse processen te evalueren en te analyseren. Groepsleidsters kregen de opdracht hun gevoel uit te schakelen, de meisjes in principe niet te vertrouwen (anders gaan ze met je op de loop) en het behandelingsplan met zeer strikte aanwijzingen uit te voeren. De structuur en het pedagogisch klimaat was dus zeer verstikkend. F. was medeverantwoordelijk hiervoor en maakte gebruik van deze situatie.

F. was psychiater en later ook algemeen directeur van de Helderingsstichtingen. Zijn functies plaatsten hem bovenin de hiërarchie van de inrichtingsstructuur. Van Acker stelt in de eerder genoemde documentaire desgevraagd dat F. nooit enige opmerking over zijn behandeling aan de opgenomen meisjes op papier heeft gezet. Hij legde nimmer verantwoording af en had min of meer vrij spel binnen de inrichting. Nam hij dan geen deel aan supervisie- of intervisiebijeenkomsten? Voormalig voorzitter

van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, Van den Berg, stelt: "Zowel in de opleiding van psychiaters als in supervisie en intervisie (zijn) voldoende waarborgen ingebouwd die seksueel contact tussen psychiaters en patiënten voorkomen." (Hesterman, 1988) Gezien de gebeurtenissen in Zetten kun je je afvragen of er niet teveel mazen in het (intervisie)net zijn gebleven.

◆ FALENDE INSPECTIE

Als er binnen de inrichting niet of nauwelijks controle was op de handelingen van F., dan zou je die toch zeker mogen verwachten van de inspectie voor de kindbescherming. Als ambtenaar van het ministerie van Justitie was de huidige hoofdinspecteur voor de jeugdhulpverlening, Dijk, destijds betrokken bij de gebeurtenissen in Zetten. Hij doet daarvan verslag in het onlangs verschenen boek *Voetangels en klemmen* (Dijk, 1990). Begin jaren tachtig kwam bij het ministerie van Justitie een - anonieme - klacht binnen over seksueel misbruik van twee meisjes door F. De Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling in Nijmegen was de indiener van de klacht. Dijk en een collega gingen naar Nijmegen om te praten. "Met nadruk hebben wij erop gewezen dat wij anonieme klachten onmogelijk konden behandelen, omdat er in een dergelijk geval direct een aanklacht wegens smaad te verwachten zou zijn. Het resultaat is onzerzijds geweest dat wij in feite zonder steekhoudend materiaal vanuit Nijmegen zijn vertrokken en wederom naar 's-Gravenhage zijn afgereisd." (Dijk, 1990) En daarmee sluit Dijk het hoofdstuk over Zetten af.

De aangehoorde klacht is geen aanleiding voor verder onderzoek. Belemmeringen bij signalering en melding van kindermishandeling spelen blijkbaar niet alleen bij groepsleiders een rol maar ook bij instanties als de inspectie. Het is wellicht niet toevallig dat de 'zaak-F' pas eind jaren tachtig, na een periode van ruim tien jaar, aan het licht is gekomen. Werden de meisjes in de jaren zeventig nog niet of nauwelijks geloofd, tegenwoordig is dat toch wel anders. De samenleving is over het algemeen gevoeliger geworden voor de signalen van seksueel misbruikte vrouwen. Steeds vaker wordt er in dag- en weekbladen melding gemaakt van situaties waarin meisjes - en soms ook jongens - seksueel misbruikt worden en steeds vaker komen onderzoeksresultaten op dit gebied beschikbaar. Met een veroordeling van F. is de 'zaak' echter nog niet opgelost. De opvatting dat F. een gevaarlijke gek is, hij gestraft wordt en daarmee de kous af is, is slechts een deel van het verhaal. F. is schuldig, maar meerdere factoren waren ervoor verantwoordelijk dat zijn praktijken zolang konden voortduren. De vraag dringt zich op of dergelijke gebeurtenissen in de toekomst te voorkomen zijn, of in ieder geval in een vroeg stadium gestopt kunnen worden. Men heeft doorgaans de neiging om bij de beantwoording van dergelijke vragen een fatalistische machteloosheid te laten blijken. Zonder de pretentie te hebben misbruiksituaties 'in alle gevallen' en 'ten alle tijde' te kunnen voorkomen, moet het naar mijn mening mogelijk zijn om de gedachten te laten gaan over een aantal kleinschalige maatregelen. Zo kan er bijvoorbeeld gedacht worden aan het

gevoelig(er) maken van hulpverleners voor signalen van misbruiksituaties waarin kinderen kunnen verkeren. Ook is te denken aan de versterking van de weerbaarheid van kinderen in misbruiksituaties. Er gaan echter steeds meer geluiden op dat dergelijke preventieve activiteiten de verantwoordelijkheid voor het stoppen van het misbruik impliciet bij de kinderen zelf leggen en dat kan toch niet de bedoeling zijn. Tenslotte kan men nog denken aan controle van hulpverleners bij de uitoefening van hun praktijk.

Controle van hulpverleners is een gevoelig onderwerp, maar het is zeker in dit verband een discussie waard. Een verplichting tot het bijwonen van intervisiebijeenkomsten zou wellicht de mogelijkheid bieden om hulpverleners impliciet te controleren bij de uitoefening van hun praktijk. Iemand die zich bij elke bijeenkomst weer in bochten moet wringen om als hulpverlener geloofwaardig te blijven, zal toch op den duur verdenking op zich laden. Controle mag daarbij natuurlijk nooit het hoofdoel worden. Het bespreekbaar maken van ambivalente gevoelens, en daarbij ook seksuele of erotische gevoelens, zal het belangrijkste onderwerp moeten zijn van deze intervisiebijeenkomsten. Het is een ingewikkelde en wellicht onmogelijke combinatie van doelen, maar is zeker het overdenken waard. Misschien is het een goed idee om hierover een discussie te starten.

(Carolien Konijn is sociaal pedagoog en werkzaam bij de afdeling Onderzoek van het Nederlands centrum voor Geestelijke volksgezondheid (NcGv) te Utrecht)

Literatuur

Acker, J. van, *Meisjes zonder kansen*. Rotterdam 1980.

Anthony, J., 'The reactions of adults to adolescents and their behaviour', in: *Adolescence, psychosocial perspectives*. New York 1969.

Dijk, H., *Voetangels en klemmen. Op zoek naar kwaliteit in de jeugdhulpverlening*. SWP, Utrecht 1990.

Dijkstra, S. en F. Swets-Gronert, *Dilemma's rond kindermishandeling. Een verkennend onderzoek naar signalering en melding*. NcGv, Utrecht 1989.

Hesterman, J., 'Taboe bemoeilijkt collegiaal ingrijpen bij misbruik van cliënten', in: *Tijdschrift voor de sociale sector*, (1988) 2.

Ketelaars, G., 'Een kwestie van perceptie. Verslag van de rechtszaak Openbaar Ministerie tegen F, 16 mei 1990', in: *Nemesis*, 6 (1990) 4.

Kok, I., C. Konijn en M. van IJzendoorn, 'Over orthopedagogische behandeling van moeilijk opvoedbare adolescente meisjes', in: *Comenius*, (1986) 23.

Mannoni, M., *De psychiater en zijn gek*. Deventer 1976.

Horst, W. ter, *Ontwarring en ordening*. Kampen 1970.